

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

THE RULE OF LAW AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF THE CONSTITUTIONAL STATE

Сябренко В.В., студентка I курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Татарінова А.В., студентка I курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У публікації здійснено спробу дослідити верховенство права як один із фундаментальних принципів держави, яка проголошує себе правовою. Розкрито такі поняття, як «верховенство права», «правова держава», «демократія», «державна влада», «законність». Пріоритетно увагу саме основним концепціям (процесуальній (формальній) та матеріальній (змістовій)) розуміння явища «верховенство права» та виокремленню цього принципу серед інших суспільно-правових регуляторів, які впливають на організацію державної влади в межах правового поля. Висвітлено принципи та основні елементи (чіткість, стабільність, судовий контроль і т.д.), характерні властивості верховенства права (спосіб «побудови» державної влади на правових засадах; прояв природного права тощо).

Викладено теоретичний розгляд цього принципу у сфері організації державної влади в суспільстві в широкому («верховенства права над державою») та вузькому («верховенство права над законом») аспектах. З'ясовано роль та місце верховенства права як правової цінності та співвідношення Основного Закону з принципом верховенства права. У нашій країні проголошується і діє цей принцип, який становить основу конституційного ладу. Створення державою надійних сприятливих умов для впровадження верховенства права в усі суспільні відносини, закріплення на законодавчому рівні гарантій його забезпечення та механізму захисту у разі порушення цього принципу є її пріоритетними напрямками, адже у правовій державі людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, права і безпека є найвищою цінністю. Забезпечення захисту цих цінностей має стати головною метою юридичної науки й практики.

У роботі сформульовано також висновки, в яких викладено узагальнені положення щодо верховенства права як основоположного принципу правової держави, його основні риси та складники, значення та роль для України як правової країни.

Ключові слова: правова держава, верховенство права, закон, права людини, державна влада, демократія.

The publication attempts to explore the rule of law as one of the fundamental principles of a state that declares itself legal. Concepts such as "rule of law", "rule of law", "democracy", "state power", "legality" are revealed. Attention is paid to the basic concepts (procedural (formal) and material (substantive)) understanding of the phenomenon of "rule of law" and the separation of this principle among other social and legal regulators that affect the organization of state power within the legal field. The principles and basic elements (clarity, stability, judicial control, etc.), the characteristic properties of the rule of law (the method of "building" state power on a legal basis; the manifestation of natural law, etc.) are highlighted.

Theoretical consideration of this principle in the field of organization of state power in society in a broad ("rule of law over the state") and narrow ("rule of law over the law") aspects. The role and place of the rule of law as a legal value and the relationship of the Basic Law with the principle of the rule of law are clarified. In our country, this principle is proclaimed and operates, which is the basis of the constitutional order. The creation by the state of reliable favorable conditions for the introduction of the rule of law in all social relations, the consolidation at the legislative level of guarantees for its provision and the mechanism of protection in case of violation of this principle are its priority areas. After all, in a state governed by the rule of law, a person, his life, health, honor, dignity, rights and security are the highest values. Ensuring the protection of these values should be the main goal of legal science and practice.

The paper also formulates conclusions, which set out generalized provisions on the rule of law as a fundamental principle of the rule of law, its main features and components, meaning and role for Ukraine as a state governed by the rule of law.

Key words: constitutional state, rule of law, law, human rights, state power, democracy, legality.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших аспектів у здобутті теоретичних знань у сфері права виступає, насамперед, з'ясування поняття «правова держава» та її фундаментальних принципів, зокрема верховенства права, адже процес формування країни, державної влади є складним і має супроводжуватись не лише економічними, соціальними, політичними реформами, а й створенням демократичної правової системи з юридично закріпленим та фактично реалізованим у суспільстві верховенством права. Саме завдяки справжньому та цілісному впровадженню вказаного вище принципу можливий високий та спрямований розвиток суспільства.

Ця тема залишається актуальною і нині для більшості правників, тому що ступінь впровадження верховенства права в державі впливає на рівень корупції, можливість забезпечення справедливого правосуддя, прийняття конституційних законів та правильного їх застосування. А тому істотну вагу має створення в державі сприятливих умов запровадження верховенства права у більшості суспільних відносин.

Однак важливим для загальної теорії права залишається чітко теоретичне закріплення положень, дефініцій

явищ, які безпосередньо впливають на практичну реалізацію верховенства права у процесі організації державної влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оскільки поняття «верховенство права» належить до загальнотеоретичних, його визначення має здійснювати, насамперед, загальнотеоретична юриспруденція.

Знайти та проаналізувати особливості цього феномена можна в наукових працях зарубіжних вчених. Методологічні та концептуальні основи теоретико-філософської сутності верховенства права розкриті в роботах А. Беднер [14], Б. Таманага [1], М. Розенфельд [13], Р. Саммерс [7] та інші.

Вітчизняна правова теорія пов'язана з такими науковцями, як А. Заєць [9], М. Цвік [6], О. Петришин [3], П. Рабінювич [11], С. Погребняк [4], С. Шевчук [10], Т. Слінько [2], Т. Чепульченко [5] та іншими. Верховенству права як одному з проявів справедливості та розумності науковці приділяють велику увагу на доктринальному рівні, проте варто вдосконалювати науково-практичні дослідження у колі цієї проблематики саме на вітчизняному рівні, аби повноцінно реалізувати цей принцип у правовій системі України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Головна мета статті – дослідити та проаналізувати наукові роботи цієї тематики, Конституції України, сутності та особливостей реалізації верховенства права в Україні, а також узагальнити та спробувати визначити поняття «правова держава», «верховенство права», з'ясувати відповідні ознаки та характерні риси, значення та вплив на суспільні відносини вказаних явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова держава – це суверенна політична, територіальна організація влади, яка може існувати тільки в цивільному демократичному суспільстві і базується на основі соціально-справедливого права. Існує популярна думка, що правова держава – це утопія, якої неможливо досягти. Суспільство, в якому нічий права не порушуються, а всі громадяни суворо дотримуються законодавства, утопічне. Проте, незважаючи на недосяжність такої цілі, усі країни мають прагнути прогресувати та ставати краще.

До принципів функціонування правової держави належать: верховенство права; своєчасне встановлення правового законодавства; стабільне правове упорядкування; безумовне підпорядкування правовому закону усіх без винятку суб'єктів права; взаємна правова (юридична) відповідальність особи та держави; людині, громадянину та її організаціям дозволено все, що не заборонено законом; державним структурам дозволено лише те, що передбачено законами, які чітко визначають їх компетенцію; презумпція невинуватості; немає злочину, який не вказаний у правовому законі тощо [12, с. 205]. Більш детально розглянемо такий принцип, як «верховенство права».

У терміна «верховенство права», подібно до «демократії», стільки ж визначень, скільки є правознавців, що безпосередньо зацікавлені у цьому питанні [1, с. 130]. Верховенство права посідає особливе місце – воно є виключним та невід'ємним політичним ідеалом сьогоденного світу, проте водночас згоди щодо його точного значення немає [2, с. 11]. «Верховенство права» в найглибшому сенсі означає соціальний консенсус щодо справедливості законів, які мають обмежувати поведінку правителя в певний момент часу. Правитель не є сувереном, сувереном є право, і правитель є легітимним лише доти, доки черпає свої повноваження з останнього [1, с. 130].

Ідея верховенства права є результатом боротьби цивілізації за свободу людини від свавілля держави. Упродовж століть, починаючи з доби Середньовіччя, західна юридична думка і суспільна практика в різні часи з різною енергійністю розробляли «фундамент будівлі» верховенства права як ефективного (справедливого, розумного, демократичного) державного ладу на різноманітних засадах, об'єктивно доступних людському розумінню в певний час і в певному місці. Дослідники називають різних попередників доктрини верховенства права. Серед загальнознайомих мислителів слід зазначити римського популяризатора демократичних ідей Цицерона, сміливих авторів і натхненників Великий Хартії вольностей, фундаторів концепції обмежень державного суверенітету правами та свободами громадян, англійських, французьких і американських просвітителів, батьків-засновників США тощо [3, с. 495].

У сучасній літературі існує багато різних визначень верховенства права, що дещо різняться та конкурують. Тим не менш усі вони можуть бути зведені до двох груп, що відомі як процесуальна (формальна) і матеріальна (змістова) концепції. Цей поділ можна вважати навіть стандартом у теорії права. Основну відмінність між ними можна визначити так: процесуальні теорії зосереджуються на належних джерелах і формі законності, у той час як матеріальні теорії включають і вимоги до змісту закону (зазвичай він має узгоджуватися з правовими або моральними принципами) [1, с. 106–107].

Так, до процесуальних (формальних) концепцій належать визначення верховенства права як:

– *правління на основі закону.* У цьому найпростішому випадку закон розуміється як основний інструмент урядової дії. Це визначення нині піддається справедливій критиці, оскільки правління за допомогою закону не забезпечує достатніх обмежень державної влади, що є необхідною умовою традиції верховенства права;

– *формальної законності.* Ця концепція знайшла найбільше поширення серед англо-американських теоретиків права. Така версія пов'язує верховенство права з існуванням закону, який здатний спрямовувати дії тих, хто йому підкоряється. Для цього закон має бути загальним, передбачуваним, зрозумілим і чітким;

– *поєднання демократії та законності.* Ця концепція доповнює вимоги формальної законності демократичною ідеєю, тобто думкою про обов'язковість легітиматії закону за допомогою демократичної процедури його прийняття (тобто закон у цьому разі встановлюється за згодою громадян).

Усі *матеріальні (змістові) концепції* містять елементи формального розуміння верховенства права, додаючи до них різні конкретні моменти змістового характеру, а саме:

– *індивідуальні права.* Ця найбільш популярна та відома матеріальна теорія визначає верховенство права як ідеал правління, що гарантує одержання прав людини. Її прихильники наполягають на тому, що індивіди мають права – як дар від Бога чи пов'язані зі статусом людських істот і членів моральної спільноти – незалежно від жодних безпосередніх положень конституцій чи законів. Отже, права людини мають визнаватися в законах, а в разі їх порушення – забезпечуватися судовою системою;

– *гідність людини.* Цей варіант є особливо поширеним у Німеччині, де гідність людини і її захист як центральний елемент усіх інших прав людини проголошений керівним принципом діяльності держави.

– *право на соціальне забезпечення.* У цьому випадку класичне ліберальне розуміння верховенства права, спрямоване на встановлення обмежень державної влади, забезпечення негативної свободи індивідів, доповнюється ідеями реальної рівності, подолання бідності, гарантування гідних умов життя, соціального захисту, що впливають із концепції держави загального добробуту [4, с. 42–44].

Як уже зазначалося вище, верховенство права в суспільстві як основний принцип правової держави зумовлює й інші принципи, зокрема підпорядкування закону самої держави та її органів, посадових осіб, інших організацій, громадян. Він має бути справедливим, гуманним, закріплювати невід'ємні природні права кожної людини: право на життя, на свободу, на особисту недоторканість. Але варто пам'ятати, що свобода не є абсолютною. Вона допускає обмеження, тобто має певну міру. Закони та інші нормативні акти, які видає держава, узгоджуються з правами людини, «підпорядковані» принципу їх непорушності [5, с. 186–187].

Слід звернути увагу на те, що в теоретичному плані принцип верховенства права можна розглядати у двох аспектах. У широкому розумінні це принцип правової організації державної влади у суспільстві загалом, тобто «верховенства права над державою», коли він практично прірівнюється до засад правової державності. Подібним чином цей принцип розглядається у правових системах, які користуються англійською конструкцією верховенства чи пануванням права (rule of law) подібно до континентальної моделі правової держави. Наприклад, проблема «американського досвіду» підтримання верховенства права включає вирішення широкого кола питань: конституціоналізму, федералізму, поділу влади, громадянських прав, судового захисту, судової системи, кримінального судочинства, адміністративного права тощо [6, с. 518].

Так, американський правознавець, професор Корнельської школи права Р. Саммерс виокремлює такі елементи (принципи) верховенства права:

- 1) належне уповноваження (чинність);
- 2) чіткість та простота застосування критерію визначення такої чинності;
- 3) загальність права (тобто застосовність до всіх, незалежно від їхнього статусу та соціального становища);
- 4) чіткість та визначеність усіх законів;
- 5) їх доступність (письмова форма, офіційне обнародування);
- 6) заборона зворотної дії;
- 7) виконуваність;
- 8) стабільність (незмінюваність);
- 9) заздалегідь відомі органи та процедура правових змін;
- 10) єдність тлумачення та застосування права;
- 11) наявність заздалегідь відомих засобів правового захисту та наслідки невиконання правових вимог;
- 12) незалежність та безсторонність судової влади;
- 13) судовий контроль;
- 14) наявність дієвих обмежень судової влади;
- 15) доступність правосуддя для постраждалих від правопорушень;
- 16) загальний принцип завчасного повідомлення відповідачів;
- 17) доступність апеляційного та касаційного перегляду судових рішень;
- 18) загальнодоступність правової системи [7, с. 1693–1695]

А вчений М. Розенфельд, визначаючи дефініцію верховенства права через систему основних його вимог, переконаний, що цей принцип є сполучним елементом між обмеженням урядових повноважень і захистом фундаментальних прав людини [13, с. 1307].

У вузькому значенні співвідношення права і закону в регулюванні суспільних відносин у сенсі «верховенства права над законом». Саме на такий підхід орієнтує ст. 8 Конституції України, яка закріплює визнання і дію принципу верховенства права, роз'яснюючи відповідно до цього його зміст як: 1) найвищу юридичну силу Конституції України, яка передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй; 2) пряму дію норм Конституції України, яка передбачає гарантування звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України [8, с. 335].

Основними властивостями верховенства права, що визначають його унікальну значущість і виокремлені загальною теорією права на підставі системного тлумачення доктринальних джерел і практики європейських конституційних судів та ЄСПЛ, є такі:

– по-перше, цей принцип відображає спосіб організації життя суспільства на правових засадах, є засобом унеможливлення свавільного та антидемократичного правління;

– по-друге, він відображає моральні основи права, тобто є виявом природного права разом із такими правовими цінностями, як людська гідність, справедливість, рівність, а також із загальними принципами пропорційності, сумлінності, розумності тощо, й у цьому сенсі він є основним критерієм визнання законів неправовими та слугує гарантом справедливості правових актів;

– по-третє, верховенство права є засобом організації належної правової системи, оскільки його складниками є принципи законності правової визначеності, стабільності та довіри до права, заборони неправомірної дискреції та зворотної дії нормативно-правових актів, незалежності судової влади та судового контролю, єдності судової практики тощо [3, с. 501].

Характеризуючи принцип верховенства права, край важливо з'ясувати, над чим право панує і, власне, здійснює своє верховенство. Не можна погодитися зі спробами звести цю проблему до питання про першість права

щодо інших суспільних регуляторів [9, с. 133]. Більш точним є зміщення акценту у визначенні змісту верховенства права на проголошення його першості перед державою. Унаслідок цього суверена, що проголошує право, заміщує або має тенденцію заміщувати суверенне право. Однак ще більш влучно характеризувати право як явище, що має перевагу над будь-якими рішеннями і діями окремих суб'єктів; усі подібні рішення і дії «проходять повірку» правом. У такому випадку цей принцип буде звернений як до приватних осіб, так і до державних органів і посадових осіб (у тому числі до суб'єктів нормотворчості), що дає змогу обґрунтувати безумовний обов'язок усіх суб'єктів поважати право, забезпечити ситуацію, за якою суспільство є вільним як від приватного, так і від державного свавілля [4, с. 41–42]. Інакше кажучи, це «верховенство права, а не особи» [1, с. 141].

А. Беднер поділив усі компоненти досліджуваного принципу на три категорії: 1) процедурні елементи, що спрямовані на способи державного управління; 2) субстантивні елементи, що стосуються стандартів запобігання зловживання владою; 3) спеціальні контрольні механізми, що передбачаються наявність сталих показників здійснення державної влади [14, с. 56–59].

А експерти Венеціанської комісії називають складові елементи верховенства права:

законність (панування закону), яка поширюється на суб'єктів публічного та приватного характеру. Суб'єкти владних повноважень мають бути уповноважені на свої дії та діяти в межах, наданих Конституцією і законами повноважень, а також чітко дотримуватися норм міжнародного права тощо;

юридична визначеність, що передбачає обов'язкову публікацію законів, тобто їх доступність, точність і чіткість їх змісту, неприпустимість зворотної дії закону, мінімізацію дискреційних (тобто таких, які застосовуються на власний розсуд) повноважень влади (особливо виконавчої), остаточність рішень національних судів, послідовність судової практики, передбачуваність наслідків виконання законів. Юридична визначеність також означає, що держава загалом має дотримуватися взятих на себе певних зобов'язань, виконувати покладені на неї певні функції чи виголошені нею перед людьми певні обіцянки (поняття «законних очікувань»);

заборона свавілля, що не виключає дискреційних повноважень, які є необхідними для здійснення всього діапазону владних функцій у сучасних складних суспільствах, але передбачає, що ці повноваження не мають здійснюватися у свавільний спосіб;

доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами. Кожному має бути надана змога оскаржувати дії та рішення влади. Для цього необхідно, щоб судова влада була незалежною та неупередженою, прокуратура ґрунтувала свою діяльність на чітких законних засадах, громадяни могли не тільки звернутися до суду, а й домогтися реального виконання судового рішення, у країні існувала організована і незалежна адвокатура;

дотримання прав людини. Ця вимога означає, як мінімум, реальне існування таких прав та гарантій: право на доступ до правосуддя, право на розгляд справи компетентним суддею, право бути вислуханим, заборона зворотної дії закону, право на ефективні засоби юридичного захисту, презумпція невинуватості;

заборона дискримінації та рівність перед законом. Для цього закони мають застосовуватися однаково для всіх, у законах не має міститися дискримінаційних положень, закони не мають тлумачитися дискримінаційно, у суспільстві не має існувати груп з особливими юридичними привілеями. Важливо, що сутність верховенства права як керівного принципу в плані майбутнього, на думку Венеціанської комісії, має бути розширена так, щоб

охопити не лише ділянку співпраці між державою і приватними суб'єктами, а й діяльність суб'єктів приватного сектора, яким делеговано здійснення повноважень публічних органів влади [2, с. 132–133].

Ціннісний аспект буття верховенства права проявляється у тому, що його зміст виводиться за межі нормативних приписів, зокрема, виражаючись у правозастосуванні та будучи:

1) основою правової системи для забезпечення справедливості, розумності, пропорційності, рівності, правової визначеності тощо позитивного права;

2) своєрідним «проводженням» нормативного змісту фундаментальних прав і свобод, що закріплені в нормативних конституційних текстах [10, с. 56].

Саме виходячи з таких позицій, верховенство права нерідко називають головною правовою цінністю. Правові цінності, як виявляється, визначають граничний зміст категорії «праве», і тому не випадковою є їх роль у різних типах праворозуміння. Вони постають як власне правові феномени, сфера буття яких обмежена правом, та визначають смислову наповненість правового поля. Таким чином, питання про існування правових цінностей – це фактично питання про існування самого права як окремого культурного феномена. Правові цінності, і верховенство права не є винятком, мають подвійну природу: вони є онтологічними параметрами права, себто визначають особливості його буття, реалізації та функціонування, зумовлюють саму правову реальність; вони є гносеологічними параметрами права, адже виступають засобами пізнання та пояснення правової реальності. Різні концепції праворозуміння прагнуть побудувати картину правової реальності крізь призму однієї чи кількох правових цінностей.

Отже, правові цінності – це власне правові феномени, що визначають зміст, мету та сутність права, лежать в його основі та виступають засобами пояснення правової реальності (звідси – інтерес до верховенства права як пізнавального конструкту, що в перспективі може стати основою для нової концепції праворозуміння). Специфіка верховенства права як правової цінності полягає в тому, що воно належить не до сфери його власної цінності (суспільної чи особистої), але інструментальної цінності, в рамках якої воно виступає феноменом, покликаним інтегрувати нормативні та ціннісні компоненти правової реальності, забезпечити

їх співіснування та гармонійну взаємодію. Таке розуміння верховенства права наводить на думку про його співвідношення з традиційними напрямками розгляду інструментальної цінності права: інструментально-розподільчим, інструментально-позначальним, інструментально-вимірним, інструментально-охоронним та інструментально-пізнавальним [11, с. 13–26].

Висновки. У результаті дослідження і аналізу поняття «верховенство права» можемо зробити певні висновки.

1. Під «верховенством права» слід розуміти основоположний принцип правової держави, який ґрунтується на провідних ідеях юридичної теорії та практики і визначає підстави забезпечення та реалізації основних прав і свобод громадян, їх правове положення в суспільному розвитку держави.

2. Виділяють дві концепції розуміння верховенства права – формальну та матеріальну. Перша вказує на відношення верховенства права з правлінням на основі закону, формальною законністю, поєднанням демократії та законності. Матеріальна ж концепція вказує на зв'язок цього явища з індивідуальними правами, моральними аспектами, людською гідністю, правом на соціальне забезпечення.

3. Верховенство права у широкому розумінні – це «верховенства права над державою», тобто коли практично ототожнюється із засадами правової державності, а у вузькому сенсі – «верховенства права над законом».

4. Властивостями принципу верховенства права є відображення способу організації життя суспільства на правових засадах, недопущення свавілля влади, зв'язок із природним правом, становлення його (верховенства права) як правової цінності.

5. Складники верховенства права – законність, юридична визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, заборона дискримінації та рівність перед судом.

6. Досліджений принцип панує як над державними установами/посадовцями, які наділені владними функціями, так і над приватною сферою, а саме над її юридично значущими секторами.

7. Цінність верховенства права полягає у забезпеченні справедливості, розумності, пропорційності, рівності, правової визначеності тощо. Також важливим є пояснення та розвиток нормативного змісту фундаментальних прав і свобод.

ЛІТЕРАТУРА

1. Таманага Б. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія / пер. з англ А. Іващенко. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 208 с.
2. Конституційне право України: підручник / Т.М. Слінько та ін.; за ред. Т.М. Слінько. Харків : Право, 2020. 592 с.
3. Загальна теорія права : підручник / Д.В. Лук'янов та ін ; за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.
4. Погребняк С.П. Основні вимоги, що випливають з принципу верховенства права. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 4(51). С. 41–53.
5. Чепульченко Т.О. Верховенство права як основоположний принцип сучасного правотворення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2012. № 2. С. 185–188.
6. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин та ін ; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
7. Summers R. The Principles of the Rule of Law. *Notre Dame Law Review*. 1999, Vol. 74. P. 1691–1712
8. Теорія держави і права : підручник / С.П. Погребняк та ін. ; за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.
9. Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. Київ : Парламентське вид-во, 1999. 248 с.
10. Шевчук С. Доктрина верховенства права та конституціоналізму: історична генеза співвідношення. *Право України*. 2010. № 3. С. 45–61.
11. Рабинович П. Социалистическое право как ценность. 2-е изд., Одесса : Юрид. лит., 2006. 166 с.
12. Лебедева О.В. Правова держава: поняття та принципи. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 203–207.
13. Rosenfeld M. The Rule of Law and legitimacy of constitutional democracy. *Southern California Law Review*, 2001. Vol. 74. P. 1307–1352. URL: <http://www.bef.usc.edu/~uselrev/pdf/074503.pdf>.
14. Bedner A. An Elementary Approach to the Rule of Law. *Hague Journal o the Rule of Law*. 2010. № 2/01. P. 48–74.